

BIBLIOGRAFIE

I. KAPITOLA

Protohistorie Mithry

CUMONT F., *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, I–II, Bruxelles 1896–1899. Ve zhuštěné formě; *Les mystères de Mithra*, 3. vydání, Bruxelles 1913 (reedice, edice „Les Introuvables“, Editions d’Aujourd’hui, Plan de la Tour, 1985); 4. německé vydání, Stuttgart 1963. Toto dílo je základní.

CUMONT F., *Religions orientales dans le paganisme romain*, 4. vydání, Paris 1929 (opětné vydání, Paris 1963), str. 124–149. F. Cumont zde ve 4. kapitole shrnul svůj pohled na mithraismus. Toto dílo bylo předmětem kritického přezkoumání v následujících pracích:

GORDON R. L., „Franz Cumont and the doctrines of Mithraism“, v: *Mithraic Studies*, I, Manchester 1975, str. 215–248.

BECK R., „Mithraism since Franz Cumont“, v: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 17, 4, Berlin-New York 1984, str. 2002–2115.

TOUTAIN J., „Les cultes païens dans l’Empire romain“, II (= *Bibl. de l’Ec. des Hautes Etudes*, Sc. religieuses, 25), Paris 1911, str. 121–177. Pohled na Mithrův kult v latinských provinciích, dnes částečně překonaný; na svou dobu dobrá syntéza, avšak příliš zaměřená na epigrafickou dokumentaci.

Psaný a figurální archeologický materiál (uvedený spolu s literárními svědectvími ve 2. díle *Textes et monuments* F. Cumonta) zrevidoval, zaktualizoval a doplnil (bylo by potřeba nové aktualizované vydání):

VERMASEREN M. J., *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae*, I–II, Den Haag 1956–1960.

Od stejného autora existuje bohatě ilustrovaná popularizační monografie:

VERMASEREN M. J., *Mithra, ce dieu mystérieux*, Paris-Bruxelles 1960 (anglické vydání: *Mithras, the Secret God*, Londýn 1963; německé vydání bez fotografických příloh mimo text (Urban-Bücher, 83): *Mithras. Geschichte eines Kultes*, Stuttgart 1965).

MERKELBACH R., *Mithras*, Königstein/Ts. 1984. Některé detaily v této skvěle ilustrované monografii jsou velmi sporné, ale objevuje se zde několik zajímavých myšlenek (především o postavení mithraistů v římské císařské společnosti). Srov. má recenze v: *Gnomon*, 58, 1986, str. 394–399.

- CLAUSS M., *Mithras. Kult und Mysterien*, München 1990. Současná syntéza klade v pravý čas důraz na některé materiální a sociologické aspekty mithraismu (recenze v: *Gnomon*, 65, 1993).
- CLAUSS M., *Cultores Mithrae. Die Anhängerschaft des Mithras-Kultes*, Stuttgart 1992. Dobře zpracovává všechny údaje vztahující se k sociální a profesionální příslušnosti mithraistů.
- Díla pojednávající obecně o ikonografii:
- SAXL F., *Mithras. Typengeschichtliche Untersuchungen*, Berlin 1931.
- WILL E., „Le relief cultuel gréco-romain. Contribution à l'histoire de l'art de l'Empire romain“ (= *Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome*, fasc. 183), Paris 1955, str. 125nn., 356nn.
- OIKONOMIDÈS A. N., *Mithraic Art. A Search for unpublished and unidentified Monuments*, Chicago 1975. Tato malá kniha obsahuje řadu nezaručených, či dokonce naprosto mylných komentářů (zejména str. 41–44, kde jsou tři hebrejští mladíci v peci ohnivé na fragmentu křesťanského sarkofágu považováni za Mithrovy zasvěcence).

II. KAPITOLA

Od říše Achaimenovců po kilikijské piráty

- Textová a archeologická dokumentace je z tematického nebo geografického hlediska znovu analyzována v několika dílech následující edice, vydávané v Leidenu u E. J. Brillu pod vedením M. J. Vermaserena až do jeho smrti v roce 1985: *Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain* (= *EPRO*). Za pozornost stojí především:
- BLAWATSKY W. / KOCHELENKO G., „Le culte de Mithra sur la côte septentrionale de la Mer Noire“ (*EPRO*, 8), 1966.
- CAMPBELL A. L., „Mithraic Iconography and Ideology“ (*EPRO*, 11), 1968.
- VERMASEREN M. J., „Mithriaca“ (*EPRO*, 16), I, 1971 (o mithreu v Capui); II, 1974 (o mithreu na Ponze); III, 1982 (o mithreu v Marinu); IV, 1978 (o reliéfu Ottaviana Zena).
- MOELLER W. O., „The Mithraic Origin of the Rotas-Sator Square“ (*EPRO*, 38), 1973 („magický čtverec“ má být mithraického původu, což je značně nejisté).
- WALTERS V. J., „The Cult of Mithras in the Roman Provinces of Gaul“ (*EPRO*, 41), 1974.
- RISTOW G., „Mithras im römischen Köln“ (*EPRO*, 42), 1974.
- TURCAN R., „Mithras Platonius. Recherche sur l'hellénisation philosophique de Mithra“ (*EPRO*, 47), 1975.
- SPEIDEL M. P., „Mithras-Orion. Greek Hero and Roman Army God“ (*EPRO*, 81), 1980.

BIANCHI U. / VERMASEREN M. J. ed., „La soteriologia dei culti orientali nell' Impero Romano“, Atti del Coll. Internaz., Roma 24–28 Sett. 1979 (EPRO, 92), 1982.

LISSI-CARONNA E., „Il Mitreo dei *Castra Peregrinorum*“ (S. Stefano Rotondo = EPRO, 104), 1986.

BECK R., „Planetary Gods and Planetary Orders in the Mysteries of Mithras“ (EPRO, 109), 1988.

Ve stejné řadě vyšel svazek obsahující práce z mezinárodního semináře, který se na podnět U. Bianchiho konal v Římě a v Ostii v březnu 1978. Seminář byl zasvěcen problémům spojeným se specifičností mithraismu jakožto mysterijního náboženství a umožnil posoudit řadu otázek týkajících se iniciační struktury, účelu kultu, mithraické topografie Říma a Ostie, materiálu z vykopávek pod kostelem S. Stefano Rotondo, metrických nápisů pod kostelem sv. Prisky, objevů ve Vulci a na dalších místech Apeninského poloostrova a Mithry na Výchoď. Toto dílo vyšlo pod názvem:

Mysteria Mithrae (EPRO, 80), 1979.

Mithreum v Ostii se zabývá následující práce:

BECATTI G., „Scavi di Ostia“, II, *I Mitrei*, Roma 1954.

Mithreum pod sv. Priskou je předmětem následující práce (nalezneme zde podrobný komentář malovaných nápisů):

VERMASEREN M. J. / VAN ESSEN C. C., *The Excavations in the Mithraeum of the Church of Santa Prisca in Rome*, Leiden 1965.

Z regionálních monografií bychom chtěli zmínit následující:

ZOTOVIĆ L., *Le mithraisme sur le territoire de la Yougoslavie*, Beograd 1973.

VERMASEREN M. J., *Der Kult des Mithras im römischen Germanien*, Stuttgart 1974.

ALVAR J., „El culto de Mithra en Hispania“, v: *Paganismo y cristianismo en el Occidente del Impero Romano*, Mem. de Hist. Antigua, 5, 1981, str. 51–72.

SCHÖN D., *Orientalische Kulte im römischen Österreich*, Wien 1988.

III. KAPITOLA

Šíření mithraismu v Římě a v římském světě

Informace o původu a výkladu mýtu a ikonografie, o podmínkách kultu a o různých aspektech avestského, íránského a helénistického Mithry byly významně obohaceny díky referátům a diskusím na dvou mezinárodních konferencích zasvěcených mithraickým studiím. První se konala v roce 1972 v Manchesteru a druhá v roce 1975 v Teheránu.

Mithraic Studies. Proceeding of the First International Congress of Mithraic Studies, I–II, Manchester 1975 (byla zde v angličtině otištěna dosud nevydaná práce F. Cumonta o mithreu ve městě Dúra Európos doprovázená kvalitními barevnými fotografiemi maleb).

Etudes mithriaques, Actes du IIe Congrès International (= Acta Iranica, 17), Teherán-Liège 1978, vydal E. J. Brill. (E. Will zde hodnotí aktuální přírůstky a probíhající průzkum, str. 527–536).

Seminář organizovaný U. Bianchim v roce 1978, na jehož základě vyšel titul *Mysteria Mithrae*, vlastně představuje třetí konferenci.

Na poslední Mezinárodní konferenci dějin náboženství byla přednesena řada příspěvků následně vydaných ve sborníku:

Studies in Mithraism. Proceedings of the Rome Conference 1990, a cura di HINNELS J. R. (Roma, „L'Erma“ di Bretschneider, 1993).

Nejnovější výklad tauroktonie:

ULANSEY D., *The Origins of the Mithraic Mysteries. Cosmology & Salvation in the Ancient World*, New York-Oxford 1989.

K tématu „teologie“ jsem se vyjádřil v práci:

TURCAN R., „Les dieux et le divin dans les mystères de Mithra“, v: *Knowledge of God in the Graeco-Roman World* (R. VAN DEN BROEK, T. BAARDA, J. MANSFELD ed. = *EPRO*, 112), Leiden 1988, str. 243–261 (srov. dodatek 4).

IV. KAPITOLA

Mithraická ikonografie

Journal of Mithraic Studies (London, Henley and Boston, Routledge & Kegan Paul) částečně financovala teheránská National Pahlavi Library a vydávání přerušila íránská revoluce (pokud je mi známo, od roku 1976 do roku 1980 vyšlo pět svazků). Za pozornost stojí zejména následující články:

DUMÉZIL G., I, 1976, str. 26nn. (o védském Mitrovi).

HINNELS J. R., *ibid.*, str. 36nn. (o ikonografii Cauta a Cautopata).

BECK R., *ibid.*, 1nn., II, 1978, str. 87nn. (o zvěrokruhu z Ponzy); II, 1977, str. 1nn. (o světloňších).

GORDON R. L., I, 1976, str. 119nn. (o mithreu Sedmi sfér v Ostii); III, 1980, str. 19nn. (o iniciační hierarchii).

BESKOW P., *ibid.*, str. 1nn. (o zaměstnancích celnice).

Kronika nálezů a publikací: I, 1976, str. 194nn.; II, 1978, str. 176nn., III, 1980, str. 185nn.

V. KAPITOLA

Kult

Původnost mithraismu v porovnání s ostatními východními kulty je dobře zhodnocena v následující práci:

NOCK A. D., „The Genius of Mithraism“, v: *Journ. of Roman Studies*, 27, 1937, str. 108nn.

Originalita řecko-římského Mithry oproti Mithrovi íránskému byla patrně nadhodnocena v následující práci:

WIKANDER S., *Etudes sur les mystères de Mithra*, I, Lund 1951 (= *Vet. Soc. Lund Årsbok*, 1950).

Tato otázka však není definitivně rozřešena:

BESKOW P., „The routes of early Mithraism“, v: *Etudes Mithriaques* (= *Acta Iranica*, 17), str. 7–18.

RIES J., „Le culte de Mithra en Iran“, v: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 18, 4, Berlin-New York 1990, str. 2728–2775.

Některé specifické aspekty mithraismu jsou dobře nastíněny v následující práci (i když určité detailní otázky jsou stále otevřené):

BIANCHI U., „La tipologia storica dei misteri di Mithra“, *ibid.*, II, 17, 4, Berlin-New York 1984, str. 2116–2134.

Zajímavé jsou rovněž postřehy v následující práci:

BURKERT W., *Les cultes à mystères dans l'Antiquité*, francouzský překlad, Paris, Les Belles Lettres, 1992, str. 49n., 53nn. a jinde.

VI. KAPITOLA

Učení

O vztazích a podobnosti Mithry s křesťanstvím:

SCHÜTZE A., *Mithras-Mysterien und Urchristentum*, 2. vydání, Stuttgart 1960 (velmi sporné dílo).

LAUHLI S., ed., *Mithraism in Ostia. Mystery Religion and Christianity in the Ancient Port of Rome*, Evanston, Northwestern University Press, 1967 (referáty několika amerických badatelů v rámci Garrett Theological Seminary, 1965; podnětné práce s mnoha dobrými informacemi).

DEMAN A., „Mithras and Christ“, v: *Mithraic Studies*, II, str. 507nn.

TESTINI P., „Arte mitriaca e arte cristiana. Apparenze e concretezza“, v: *Mysteria Mithrae*, str. 429nn.

LEASE G., „Mithraism and Christianity: Borrowing and Transformations“, v: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, Berlin-New York 1980, str. 1306–1332.

O svědectví církevních Otců:

COLPE C., „Die Mithrasmysterien und die Kirchenväter“, v: *Romanitas et Christianitas* (= *Mélanges J. H. Waszink*), Amsterdam 1973, str. 29–43.

Kritický pohled si zaslouží následující dílo:

LOISY A., *Les mystères païens et le mystère chrétien*, 2. vydání, Paris 1930.

O Mithrovi a manicheismu:

RIES J., „Théologie manichéenne et culte de Mithra“, v: *Mysteria Mithrae*, str. 761–776.

SUNDERMANN W., „The Five Sons of the Manichaean God Mithra“, *ibid.*, str. 777–788.

O oslavování svátku Mihragán u zoroastriánů v současném Íránu:

BOYCE M., „Mihragān among the Irani Zoroastrians“, v: *Mithraic Studies*, I, str. 106nn.

Mithra na kušánských mincích:

HUMBACH H., „Mithra in the Kuṣāṇa period“, v: *Mithraic Studies*, I, str. 135nn.

BIVAR A. D. H., „Mithraic Images of Bactria: Are they related to Roman Mithraism?“, v: *Mysteria Mithrae*, str. 743, 745n.

Mithra v křesťanské tradici v Trapezuntu:

ROSENQVIST J. O., „The Hagiographical Evidence of Mithraism in Trebizond: Local Tradition or Learned Design?“, v: *Eranos*, 89, 1991, str. 107–120.